

Medijska kleveta i hrvatsko zakonodavstvo

Ishitreni mediji i gramzivi političari i tajkuni

Geza Stantić

1. april 2005.

Sporo i kolebljivo rješava se Hrvatska žalosne ali zaslužene reputacije koju je stekla, kada je u izvještaju *State Departmenta* o stanju ljudskih prava za 2001. godinu spomenuta zbog 1.200 sudskih postupaka protiv novinara i medija¹. Da je tkogod tada išao preračunati broj medijskih procesa po glavi stanovnika, tom bi se dometu vjerojatno teško našlo premca i u planetarnim razmjerima. U međuvremenu zemlja je dobrano zagazila u tinejdžersku tranzicijsku dob, zakoni i drugi medijski propisi mijenjani su rijetko viđenom dinamikom², ali je sudnica i dalje ostala novinarska (i nakladnička) noćna mora - i trošak koji je pojedina manja glasila doveo do samoga ruba poslovnog sloma. Istina, i odredbe o medijskoj kleveti su u tom razdoblju ponešto izmijenjene u korist novinara, ali ne u opsegu koji bi sasvim otklonio zamrzavajući efekt toga pravnog instituta na kontrolnu i kritičku funkciju medija.

Duge sjene devedestih ili... o društveno-političkom kontekstu

Ubrzo poslije višestranačkih izbora, već u tzv. božićnom Ustavu RH god. 1990., člankom 38. institucionaliziran je standardni temelj demokratskih medija (jamstvo slobode mišljenja i izražavanja, slobode tiska i drugih sredstava informiranja, slobode govora i javnog nastupa, slobode osnivanja javnih glasila; zabrana cenzure; uspostavljanje novinarskog prava na slobodu izvještavanja i na

¹ Dr. Alan Uzelac, docent Pravnoga fakulteta u Zagrebu u preliminarnom izvještaju o projektu "Mediji u sudskom postupku u RH 1990 -2000" procjenjuje da je u tom razdoblju bilo pokrenuto više od 1.000 građanskih ili kaznenih postupaka te vrste.

² U petnaestak godina političkoga pluralizma u Hrvatskoj je primjerice 7 puta mijenjan Zakon o Hrvatskoj radio-televiziji u dijelu koji regulira njezino upravljanje (a u izgledu je još jedna promjena), pri čemu su napisana 4 kompletna nova zakona. Temeljni sektorski zakon (trenutno pod nazivom Zakon o medijima) pisan je tri puta, a odredba koja uređuje kazneno djelo klevete u medijima u Kaznenom zakonu izmijenjena je 4 puta (a k tomu još jedna inicijativa za izmjenu nije dovršena zbog isteka mandata parlamenta).

pristup informaciji; jamstvo prava na demantij)³. Uz Ustav, polazište medijskog zakonodavstva čine i ratificirani međunarodni ugovori⁴.

No, uspostavljanje istinski demokratskog medijskog sustava pokazalo se ubrzo tek glazbom budućnosti. Vlast je s najmoćnijim medijem - Hrvatskom radio-televizijom (HRT) - postupala kao s pobjedničkim plijenom. Odmah je, doduše, ukinula dotadašnje socijalističko ograničenje vlasništva za ostala javna glasila, ali je istodobno razvila izdiferencirani registar mjera njihove instrumentalizacije: od problematične privatizacije, selektivnog oporezivanja, arbitrarnosti i klijentelizma pri dodjeli radijskih i televizijskih koncesija, preko mnoštva tužbi pripadnika vladajućih krugova protiv neposlušnih nakladnika radi naknade štete za "duševne boli", specijalnih operacija tajnih službi, do imenovanja visokopozicioniranih stranačkih ljudi u čelnništvo HRT-a, kooptiranja prvog uredničkog ešalona HRT-a u vodstvo HDZ-a ili neformalnog pogodovanja "dvorskih novinara".

Iako je takvoj strategiji pogodovalo i višegodišnje stanje "ni rata ni mira" u zemlji, autistična medijska politika Tuđmanove polupredsjedničke demokracije znala je upasti u dramatične epizode⁵. U takvim okolnostima medijski se napredak u devedesetima mogao odvijati samo korak po korak (i to ne stalno u poželjnom smjeru). Važnu ulogu pri tome je imao stalni pritisak inozemnih partnera na vladu. Modernizaciju medija na domaćoj su sceni zagovarali zapravo samo profesionalne organizacije⁶ i pojedini neovisni mediji, te druge nevladine organizacije i ne baš brojni medijski znalci u zemlji. Doprinos tadašnjih opozicijskih stranaka bio je više nego skroman, a kada veći dio njih poslije 2000. godine bude formirao vladu, pokazat će se - općenito govoreći - da je i taj dio političkoga spektra vođen prvenstveno utilitarističkim motivima i da teško prihvaća sve konzekvencije istinske neovisnosti medija⁷.

³ Članak 38. smješten je u poglavlje o temeljnim slobodama i pravima. Odredbe u njoj mogu se ograničavati samo zakonom i to radi zaštite prava i sloboda drugih ljudi, zaštite pravnog poretka, javnog morala i zdravlja, a osim toga ta prava nije neophodno elaborirati zakonima već se mogu neposredno primjenjivati.

⁴ Među njima su posebno važni Konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda Vijeća Evrope (pomoć prevoditelju/ : CONVENTION FOR PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS) s odgovarajućim protokolima i Evropska konvencija o prekograničnoj televiziji (EUROPEAN CONVENTION ON TRANSFRONTIER TELEVISION).

⁵ Demonstracije u Zagrebu (studeni 1996. g.) zbog oduzimanja koncesije omiljenom radiju "101" bio je jedan od tri najmasovnija protuvladina protesta u posljednjih petnaestak godina.

⁶ Primjerice Zbor novinara elektroničkih medija Forum 21, Hrvatsko novinarsko društvo i sindikat novinara, te Udruga neovisnih radio-postaja

⁷ Koalicijska vlada trebala je tako punu godinu dana za izradu novoga Zakona o HRT-u, a stručnu (ne)dorađenost projekta ilustrira odredba da se novinarima u javnoj rtv zabrani komentiranje, da ih se ograniči na prenošenje informacija. Parlamentarna većina je stoga morala spašavati zakonski prijedlog

No, nije se radilo uvijek samo o vječitoj težnji svih političara da kontroliraju medije. Modernim zakonskim rješenjima ponekad su se podjednako upornošću opirali i dijelovi civilnog sektora, pa i pojedini pravni stručnjaci⁸. Doduše, ukupna idejna i politička klima smjenom vlasti 2000. godine doista se promijenila. Mediji (zahvaljujući vjerojatno među ostalim i modernizaciji zakonodavstva u razdoblju 2001- 2003.) podosta su odmakli od položaja sluškinje politike i izrasli u čimbenika društvene moći, pa su i ideje o ulozi medija u demokratskom društvu u cjelini uzevši znatno evoluirale. Ipak, odnos spram demokratske funkcije medija u političkim, pa i nevladinim i stručnim krugovima, ostao je naglašeno proturječan, zbog čega i danas i nad nekim važnim pravnim institutima u toj oblasti i dalje lebde duge sjene političkih ideja iz devedesetih⁹.

Medijsko zakonodavstvo¹⁰

Posljednji set inoviranja temeljnih medijskih zakona u razdoblju 2001-2004. godine proveden je pod egidom harmonizacije s pravnim stečevinama EU i vlada je, dakako, tvrdila da je ta kompleksna zadaća uspješno obavljena. Istina, brojne su odredbe zaista prerađene ili riješene na novi način, cijeli je sektor elektroničkih medija izdvojen iz "tehničkoga" Zakona o telekomunikacijama i razrađen u posebnom medijskom zakonu, u nekim važnim pitanjima (primjerice transparentnost vlasništva, ograničavanje koncentracije, zaštita autora i novinara u redakciji) učinjena su bez sumnje respektabilna poboljšanja. Možda je najučinkovitiji pomak učinjen u oblasti elektroničkih medija: izdvajanjem službe odašiljača i veza iz HRT-a i njezinim osamostaljivanjem, privatizacijom treće mreže HTV-a i uvođenjem drugoga tv-operatera s nacionalnom koncesijom (RTL) dovršeno je oblikovanje dualističkog sustava - uz javnu radio-televiziju uspostavljen je propulzivni privatni radio-televizijski sektor. Ostvarena je i znatna emancipacija HRT-a - više je nego simbolično što od

u saborskoj proceduri mnoštvom amandmana, pa je i konačna verzija zakona ostala - blago rečeno - nekonzistentna.

⁸ Tako je skupina zagrebačkih krivičara godine 2003. bila glavni zagovornik zaoštavanja kaznene odgovornosti za medijsku klevetu, na temelju čega je pod patronatom navodno liberalne koalicijske vlade ponovo bilo ozakonjeno rigidno rješenje staroga Krivičnog zakona RH iz godine 1993.

⁹ Umjesto komentara vrijedno je citirati rezoluciju 59(1) Opće skupštine OUN-a još iz godine 1964: "Sloboda informiranja je temeljno pravo svakoga čovjeka i predstavlja kamen kušnje za sve slobode kojima teže Ujedinjeni narodi..."

¹⁰ Temeljni korpus medijskih zakona čine Zakon o hrvatskoj novinskoj agenciji (2001), Zakon o HRT-u (2003), Zakon o elektroničkim medijima (2003) i Zakon o medijima (2004). Uz to su za medije važni Zakon o pravu na pristup informacijama, Zakon o telekomunikacijama (regulira tehničke aspekte prijenosa rtv signala), izborni zakoni (ograničavaju programsku neovisnost HRT-a i elektroničkih

2001. godine, prvi puta od uvođenja političkog pluralizma, ravnatelja više ne imenuje osnivač, već ga bira neovisno Programsko vijeće ustanove. Ipak zakonodavna aplikacija upravo nekih temeljnih komponenti slobode informiranja ostala je i dalje prijeporna.

Općenito govoreći, pri reguliranju najvažnije od njih - neovisnosti medija - ogromna količina energije utrošena na kontrolu njihove moći¹¹, dok su brojna pitanja koja se tiču socijalne kvalitete medija, tj. njihove sposobnosti da pomažu ljudima u socijalno-političkoj orijentaciji, zadobila gotovo neznatnu pažnju zakonodavca. Tako su uz mnogo manje javnog preispitivanja i brušenja zakonskih formulacija regulirane garancije i poticaji pluralizmu vlasništva, odredbe o vlasništvu i suzbijanju medijske koncentracije¹², o financijskom poticanju programske raznovrsnosti, pa normativi minimalnih programskih obveza elektroničkih medija (kao neka vrsta prirodne

medija s nacionalnom koncesijom općenito), odredbe Kaznenog zakona o uvredi i kleveti (2004), zatim propisi o zaštiti podataka, o posebnoj zaštiti djece, o kaznenom i parničnom postupku i t.d.

¹¹ Primjerice, prvi "koalicijski" Zakon o HRT-u iz 2001. g. uspostavio je tzv. pluralističko vijeće (sastavljeno od izravno biranih predstavnika institucija civilnog društva, bez predstavnika političkih stranaka i parlamenta; jedinu vezu s politikom činile su tri nestranačke ličnosti koje imenuju šef države, premijer i predsjednik Sabora) i osamostalio uredničku funkciju spram menadžerske u unutarnjoj organizaciji ustanove. Ubrzo je došlo do ozbiljne upravno-programске krize, pa je poslije samo 2 godine iz temelja izmijenjen sustav upravljanja i društvenog nadzora. Obnovljen je monokratski model unutarnjeg upravljanja, a Programsko vijeće HRT-a sada bira parlament po kompliciranom postupku sličnom koncnenzusu između kandidata koji se sami odazovu na javni poziv ili ih kandidiraju civilne institucije. Rješenje je od početka bilo izloženo oštroj kritici kao slabo prikrivena obnova političke kontrole HRT-a (ali je u praksi pri imenovanju vodstva HRT-a 2004. g. to novo tijelo pokazalo barem isti stupanj političke neovisnosti kao i prethodno pluralističko vijeće). Sadašnja HDZ-ova vlast upravo te kritike navodi kao glavni razlog svoje težnje da ponovo izmijeni Zakon. Prva inicijativa Ministarstva kulture, pokrenuta početkom 2004. g. uoči spomenutoga izbora vodstva HRT-a, protumačena je u javnosti, međutim, kao manevar kojim sada HDZ nastoji ponovo uspostaviti kontrolu javne rtv, pa je zbog žestokog otpora morala biti eutanizirana, ali vlast povremeno - kada god smatra da treba opomenuti novo vodstvo HRT-a - podsjeća da je ta opcija i dalje otvorena. Većina ostalih aspekata neovisnosti medija - ponajprije programska, pa zatim statutarna, organizacijska, poslovna i financijska autonomija - iako su barem podjednako tako važni, pobudili su neusporedivo manju pažnju i regulirani su pretežno rutinski a ponekad i loše. Tako je primjerice nezamijećeno promakao čl. 22/8 Zakona o elektroničkim medijima, kojim se ove obvezuju da predizbornim kampanjama postupaju prema kandidatima po odredbama izbornih zakona i (sic!) uputama tijela koje nadzire izbore. U vrijeme koalicijske vlasti (koja inače ima zasluga za brojna poboljšanja medijskog zakonodavstva!) donesen je i Zakon o izborima zastupnika (a sličnu odredbu sadrži i Zakon o izboru predsjednika republike /1992/) prema kojima su obveze elektroničkih medija s nacionalnom koncesijom (samo na njih se to ograničenje odnosi!) spram kandidata postavljene ispred njihovih obveza prema publici. Na taj je način zakonom suspendirana programska sloboda elektroničkih medija upravo u vrijeme izbora, kada bi po prirodi stvari bilo najvažnije da mediji neometano obavljaju svoju esencijalnu društvenu funkciju.

¹² Zakon o elektroničkim medijima (čl. 44 -57) regulira znatno jasnije i detaljnije nego prethodni Zakon o telekomunikacijama vlasničke odnose i kriterije nedopuštene koncentracije unutar te branše, te između nje i novinskih nakladnika, odnosno marketinških agencija. U pravilu jedan nakladnik može emitirati samo jedan radijski ili televizijski program, a novinski nakladnik ne može steći koncesiju za radio ili televiziju. Određena su i ograničenja nakladnicima elektroničkih medija za raznovrsne kombinacije udjela u kapitalu drugih nakladnika, a promjene u vlasničkim odnosima moraju se ažurno prijavljivati Vijeću za elektroničke medije i Agenciji za zaštitu tržišnoga natjecanja. Ako nakladnik postupi suprotno zakonskim ograničenjima, može mu biti oduzeta koncesija.

naknade za korištenje frekvencija). Primjerice minimalno dnevno i tjedno vrijeme emitiranja, udjel vlastite produkcije u programu, minimalna dnevna količina informativnih sadržaja ili udjel tv-evropskih produkcija u programu. Doduše, prihvaćene su sugestije iz strukovnih udruga, pa su u posljednjim promjenama znatno ojačane i redakcijske slobode novinara¹³, što bi trebalo pridonijeti unutaršnjem pluralizmu javnih glasila, osobito onih u velikim sustavima.

Javnoj radio-televiziji, po prirodi stvari, postavljene su u pogledu zastupljenosti različitih političkih i svjetonazorskih ideja i interesa još detaljnije programske obveze u zakonu. No, pokazuje se da HTV, pritisnuta konkurencijom komercijalnih televizija obavlja sustavnu komercijalizaciju programa zapostavljajući svoje obveze javne službe, na što su nedavno energično upozorile i relevantne institucije kao što su HAZU i Matica Hrvatska. Prema tome, čini se da su zakonske programske obveze HRT-a formulirane toliko labavo, da su slaba zapreka čak i opsežnoj promjeni programskog profila toga medija.

Treće osjetljivo pitanje za aplikaciju medijskih sloboda jesu odredbe o tzv. dopuštenim ograničenjima. Zakon o medijima sadrži o tome opću odredbu¹⁴ koja je, međutim, u jednoj važnoj pojedinosti u raskoraku sa duhom i slovom Ustava RH i Konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda Vijeća Evrope. Citirana zakonska odredba, naime, dopušta ograničavanje medijskih sloboda "na način propisan zakonom". U čl. 10/2 Konvencije, među drugim striktnim uvjetima za ograničavanje tih sloboda¹⁵, stoji da se one mogu propisati zakonom (a ne "na način propisan zakonom", tj. i podzakonskim aktima). Uz to, kako je već spomenuto, i Ustav RH propisuje (čl. 10) da se ljudska prava mogu ograničavati samo zakonom,

Prvi puta god. 2003. u Zakonu o medijima regulira se i koncentracija u novinstvu. Nedopuštena je fuzija izdavača dnevnih novina odnosno tjednika, ako bi nakon njezine provedbe prodana naklada iznosila više od 40% odgovarajuće vrste novina.

¹³ Prema Zakonu o medijima (čl. 27 i 28) novinar ima pravo na izražavanje svojega stajališta i ne smije ga se prisiljavati da postupka protivno stručno-etičkim pravilima. U slučaju spora s nakladnikom potonji mora dokazati, da nije šikanirao novinara. Uz to, zakon je uspostavio i tzv. klauzulu savjesti, prema kojoj glavni urednik i urednici imaju pravo, u slučaju bitne promjene programskoga profila glasila, na raskid ugovora o radu uz pravičnu naknadu.

¹⁴ Čl. 3 stavak 3 glasi: " Slobode medija dopušteno je ograničiti samo kada je i koliko je to nužno u demokratskom društvu radi interesa nacionalne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnoga reda i mira, sprječavanja nereda ili kažnjivih djela, zaštite zdravlja i morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprječavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudbene vlasti samo na način propisan zakonom".

¹⁵ Prema Konvenciji ta ograničenja moraju udovoljiti tri povezana uvjeta: a) moraju biti propisana zakonom, b) moraju imati opravdan cilj (tj. štititi neku od taksativno navedenih vrednota u tom članku) i c) moraju biti nužna u demokratskom društvu.

pri čemu još i postoji dodatna ustavna obveza izglasavanja takvih zakona kvalificiranom većinom.

Istina, spomenuta odredba je u Zakonu o medijima zapravo nepotrebna, jer je to pitanje u pravnom poretku već dostatno regulirano Ustavom i Konvencijom. Kako oni u hijerarhiji propisa stoje iznad zakona, sporna odredba sa striktno pravnog gledišta ne bi trebala pričinjavati posebne teškoće. No, zanimljiva je kao indikacija težnje da se u zakon "prošverca" garancija jednoga prava, koja je očito ispod već dostignute razine zaštite u tom istom pravnom pretku, odnosno kao znak moći protagonista restriktivnog tumačenja slobode informiranja u javnom životu. Uz to, kako medijski zakoni nisu pisani samo za školovane pravnike, već služe i kao instruktivno štivo za medijske djelatnike, političare itd., takve nepreciznosti mogu lako mogu postati i izvorom praktičnih zabuna.

Poseban slučaj dopuštenih ograničenja medijskih sloboda jesu odredbe, kojima se od publiciteta štiti privatnost pojedinaca. Općenito nije sporno, da su mediji dužni poštovati privatnost, dostojanstvo, čast i ugled pojedinaca, a osobito djece, mladeži i obitelji. To je i propisano Zakonom o medijima. Zakon također sadrži opću odredbu, prema kojoj javni interes (ne interes javnosti!) ima u slučaju spora prednost pred zaštitom privatnosti. U brojnim zemljama, među kojima je i Hrvatska, određeni krug eksponiranih osoba - u ime striktnog poštivanja prava na informiranje - ne uživa isti stupanj zaštite privatnosti kao građani općenito. U postojećem Zakonu o medijima to se ograničenje odnosi na "osobe koje obavljaju javnu službu ili dužnost". U prethodnom zakonu¹⁶ taj je krug bio označen kao "javne osobe"¹⁷, dakle mnogo šire, tako da novo rješenje znatno više ograničava slobodu informiranja.

Na sličnim idejnim i stručnim kontroverzijama utemeljena je i regulacija medijske klevete. U hrvatskom zakonodavstvu povreda ugleda i časti može biti građansko-pravni delikt ili kazneno djelo.

¹⁶ Zakon o javnom priopćavanju iz godine 1996. g.

¹⁷ Javnim se osobama smatraju ljudi koji u nekoj zajednici steknu ugled i glas s raznih osnova i koji su znatnije uključeni u društvene događaje. Na isti se način u ovom kontekstu postupa i sa osobama eksponiranim na nekom užem području kada se svojevrijem upuste u raspravu o kakvom prijepornom pitanju.

Medijska kleveta kao građanskopravni delikt

Prema Zakonu o medijima nakladnik je u načelu dužan nadoknaditi štetu koja je nastala objavljivanjem informacije. Povreda nečije časti i ugleda u tom Zakonu se ne specificira izričito, već predstavlja jedan od slučajeva nematerijalne štete¹⁸. No, nematerijalna šteta, osim klevete i uvrede, mogla bi nastati i na druge načine - primjerice neovlaštenim medijskim zadiranjem u privatnost ili govorom mržnje. Šteta se može proizvesti činjeničnim tvrdnjama ili vrijednosnim sudovima. Zakonodavac drži objavljivanje ispravka i isprike glavnim oblikom zadovoljštine za nematerijalnu štetu, a eventualna isplata novčane naknade ravna se prema općim propisima obveznog prava. Svakako, pravo na tužbu za naknadu oštećeni stječe tek ako je prethodno zatraženo objavljivanje ispravka.

Tuženik se može ekskulpirati ako dokaže da je objavljena informacija utemeljena na točnim činjenicama. Ako se to ne može dokazati, sud će procijeniti je li objavljivanje u konkretnom slučaju ipak bilo opravdano¹⁹ s obzirom na važnost slobode informiranja, javni interes i pravo javnosti da zna. Opravdanost objavljivanja dokazuje se testom profesionalnosti, pri kojem tuženik mora dokazati da je autor imao osnovani razlog da povjeruje u točnost informacija i da je poduzeo sve potrebno za provjeru njihove točnosti, zatim da je za informaciju postojalo opravdano zanimanje javnosti i da je autor postupao u dobroj vjeri. (Uz tu opću formulu, zakonodavac je prihvatio i neke uobičajene slučajeve isključivanja odgovornosti, pa primjerice nakladnik ne odgovara za vjerno prenesene tvrdnje iz rasprava u državnim tijelima, iz državnih akata, autoriziranog intervjua, zbog fotografije snimljene na javnom mjestu i dr.). Ako je pak tužen zbog vrijednosnog suda, nakladnik će se prema Zakonu o medijima osloboditi ako dokaže da je objavljivanje bilo u javnom interesu i da je postupao u dobroj vjeri.

Bitni elementi civilne odgovornosti nakladnika za štetu u odnosu na odredbe prethodnog Zakona o javnom priopćavanju nisu izmijenjeni²⁰. Uostalom, u pogledu

¹⁸ Nematerijalnu štetu Zakon određuje kao " nanošenje drugom fizičkog ili psihičkog bola ili straha".

¹⁹ I najbolji novinar može činiti dobronamjerne greške. Priroda novinarskog posla naprosto ne dopušta čekanje sigurnoga dokaza istinitosti, pa bi kažnjavanje svake neistinite ugrozilo javni interes da se dobije pravodobna informacija.

²⁰ Značajne promjene, međutim, donio je Zakon o javnom priopćavanju 1996. g. Ukinut je dotadašnji suženi test istinitosti, prema kojem je točna informacija ekskulpirala samo ako se izravno odnosi na javnu djelatnost tužitelja (dok za druge okolnosti istinitost nije bila dostatna za oslobođenje), a zaštita vrijednosnog suda je proširena na način da se više ne traži da mišljenje autora bude obrazloženo, da se odnosi samo na javnu djelatnost tužitelja i da nije uvredljivo formulirano, već je dovoljno da postoji javni interes i dobra vjera.

ciljeva zaštite, testa istinitosti, relativno visokog stupnja zaštite vrijednosnog suda, pa i kratkih rokova za tužbu ta rješenja u znatnoj mjeri odgovaraju i preporukama evropskih stručnjaka za medijsko pravo. Možda je najveća konkretna novost u Zakonu o medijima uvjetovanje prava na tužbu prethodnim zahtjevom demantija, čime se - što je za hrvatske prilike važna pojedinost - težište satisfakcije s novčane naknade premješta na popravljavanje štete publicističkim sredstvima. Valja spomenuti i to da se tužbe za naknadu više ne rješavaju po hitnom postupku, što bi također moglo destimulirati one tužitelje koji su tu vrstu sporova počeli prakticirati kao neku vrstu sporednog zanimanja²¹.

Medijska kleveta kao kazneno djelo

Povreda časti i ugleda putem tiska, radija i televizije (te na drugi način kada ona postane pristupačna većem broju osoba) je u hrvatskom pravu sankcionirana kao teži oblik klevete (iznošenje ili pronošnje nečega neistinitog ako je podobno naštetiti nečijoj časti i ugledu) ili uvrede (iznošenje ili pronošnje nečega uvredljivog za drugu osobu bez obzira na istinitost). Srodna su im i kaznena djela iznošenje osobnih ili obiteljskih prilika koje može štetiti časti i ugledu, odnosno predbacivanja kaznenog djela, a i ona također korištenjem medija zadobivaju teži, kvalificirani oblik. Kazneni postupak se uvijek pokreće privatnom tužbom, a za sva ta djela kao najteža propisana je i zatvorska kazna.

Prema Kaznenom zakonu nema kaznenoga djela kad se uvredljivi sadržaj, koji je inače imao obilježja uvrede, klevete, iznošenja osobnih prilika ili predbacivanja kaznenog djela, objavi pri obavljanju novinarskog posla²², osim ako iz načina izražavanja i drugih okolnosti jasno proizlazi da se radi o ponašanju koje je imalo cilj samo škoditi nečijoj časti ili ugledu²³.

²¹ Jedan bivši političar vodio je istodobno osam sporova radi odštete "duševnih boli".

²² Iste razloga isključenja odgovornosti zakonodavac je predvidio i za slučajeve koji nastanu u znanstvenom, književnom, umjetničkom djelu ili javnoj informaciji, u obavljanju službene dužnosti, političke ili druge javne ili društvene djelatnosti, ili u obrani nekog prava ili zaštiti opravdanih interesa.

²³ Takvo biće te skupine delikata nastalo je tek izmjenom KZ godine 2004. Prethodno rješenje u KZ iz god. 1998. (čl. 203) predviđalo je isključivanje protupravnosti, ali samo ako optuženik pozivom na način izražavanja i druge okolnosti dokaže da cilj teksta nije bilo nečije vrijeđanje. No, u ljeto 2003. godine, usred kampanje usklađivanja temeljnih medijskih zakona s evropskim zakonodavstvom, Ministarstvo pravosuđa te iste koalicijske vlade isposlovalo je izmjenu KZ, prema kojoj se razlog isključenja odgovornosti više ne primjenjuje u slučaju klevete, već samo uvrede, iznošenja osobnih prilika i dr. Predlagatelji su čak tvrdili kako je izmjena doista nužna, jer da je čl. 203 uspostavio "pravo nekih osoba, prvenstveno novinara, da kleveću druge osobe". Novinarske i neke nevladine udruge, kao i medijski pravnici osporavali su takve i slične navode tzv. krivičarske škole i žestoko se oduprli izmjeni, posebno ukazujući da se radi o ozbiljnom sužavanju medijskih sloboda i društvene funkcije medija. Ipak, projekt je usvojen i tako je privremeno obnovljeno rješenje iz Krivičnog zakona RH,

Tako zakonodavac načinu izražavanja i drugim okolnostima koje ukazuju na cilj da se škodi nečijem ugledu, pri prosudbi odgovornosti daje jasnu prednost pred istinitošću inkriminiranih informacija. Bez te namjere nema medijske klevete, uvrede, niti kvalificiranog oblika delikta iznošenja osobnih prilika i predbacivanja kaznenog djela.

Kad tužitelj i dokaže tu namjeru, optuženik se može osloboditi odgovornosti za klevetu ako dokaže istinitost svoje tvrdnje ili opravdani razlog zbog kojeg je povjerovao u istinitost sadržaja kojeg je iznosio ili pronosio. U tom slučaju, iako je posredovao istinu, on ipak može biti osuđen za uvredu ili predbacivanje kaznenog djela. Sa stanovišta profesionalne pa i opće zakonske dužnosti novinara to je neprihvatljiva situacija. Novinar ima ne samo pravo, nego i po Zakonu o medijima i dužnost pronositi istinu. Prema odredbama hrvatskog kaznenog prava, međutim, novinar koji govori istinu - ali na uvredljiv i napadački način - može biti osuđen primjerice za uvredu, a novinar koji prenosi neistinu - ali na način koji ne ukazuje na namjeru vrijeđanja - ne bi mogao biti pozvan na odgovornost zbog klevete!

Kazneno pravo u tom kontekstu, za razliku od Zakona o javnom priopćavanju, ne pozna ni institute javnog interesa i dobre vjere. Tako, ako se vrijednosnim sudom nekoga uvrijedi, optuženik se ne bi mogao obraniti, da je postupao u javnom interesu i dobroj vjeri. Time nastaje apsurdna situacija: za isti tekst nakladnik bi se pozivom na javni interes i dobru vjeru oslobodio čak i civilne odgovornosti, a u kaznenom procesu sud ne bi mogao uzeti u obzir iste razloge i kaznio bi autora za uvredu. Isto tako KZ jednako štiti privatnost, ne razlikujući javne i istinski privatne osobe. Tako bi se opet nakladnik ekskulpirao radi zadiranja u privatnost javne osobe, dok bi autor u kaznenom postupku bio kažnjen za iznošenje osobnih i porodičnih prilika - neovisno o tome radi li se o javnoj osobi ili ne.

Mediji traže istinsku dekriminalizaciju klevete

Hrvatski propisi koji reguliraju odgovornost nakladnika i autora u sporovima radi povrede ugleda i časti nisu samo nekoherentni, već ih se - osobito kaznene norme - nikako ne može smatrati sukladnima standardima suvremenog medijskog prava. To, dakako, nisu puki akademski problemi, već okolnosti koje na praktičnoj

donesenog još u početku Tuđmanove vladavine. Naime, izmjene KZ iz 2003. u međuvremenu su pale iz formalnih razloga pred Ustavnim sudom, a ubrzo zatim provedena je nova izmjena famoznog čl. 203 na način koji je gore opisan.

razini ograničavaju pluralizam i kontrolnu funkciju medija u Hrvatskoj. Naime, postupci protiv medija nisu samo iznimno brojni, već su - prema na početku ovoga teksta spomenutoj studiji dr. A. Uzelca - odštete za tu vrstu delikta vrlo visoke²⁴ (a u pravilu su znatno pa i višestruko veće od naknada nematerijalne štete primjerice radi invalidnosti ili gubitka srodnika u prometnim nesrećama), što je u raskoraku sa shvaćanjem Evropskog suda za ljudska prava. Neki manji nakladnici bivali su time i stvarno dovedeni do ruba poslovnog sloma²⁵. U temelju velikog broja sporova bili su očito politički prijepori, a tužitelji su se koristili odredbama o napadu na ugled kako bi suzbili kritiku. Političari (osobito bivši), suci i drugi javni djelatnici relativno su najbrojnija skupina među tužiteljima, a njihove su odštete i višestruko veće od naknada dosuđenih običnim smrtnicima. Poslije izmjene političkih prilika 2000. godine broj tužbi protiv medija se izgleda ponešto smanjio, ali su se astronomske odštete pripadnicima establišmenta održale, a učestalo su zaredali i kazneni sporovi protiv novinara u kojima se osobito često osjećaju oklevetanima župani, saborski zastupnici, suci, državni odvjetnici i tajkuni. Povrh toga i u medijskim sporovima nisu rijetkost čudni postupci²⁶, koji korespondiraju i s drugim indikacijama dublje disfunkcionalnosti hrvatskoga pravosuđa.

U svakom slučaju, propisi o odgovornosti za medijske povrede časti, ugleda i privatnosti, uključujući i sudovanje o tome, predstavljaju neuralgičnu točku aplikacije slobode informiranja u zemlji, a pravosuđe - s obzirom na donekle uznapređovalu opću emancipaciju medija od izvršne vlasti - ostalo je instrumentom najmasivnijeg zahvaćanja države u tu oblast ljudskih prava²⁷. Istina, posljednja izmjena članka 203 KZ, pragmatički gledano, trebao bi biti veliki napredak (čiji se efekti, međutim, još

²⁴ Najčešće se dosuđuju odštete od približno jednogodišnje prosječne neto-plaće, ali nisu rijetki i vrlo visoki iznosi koji su u ekstremnim slučajevima 7-8 puta veći.

²⁵ Možda je najupečatljiviji slučaj mjesječnika Hrvatska ljevica, koji je 2002. g. morao isplatiti 50.000 kuna naknade jednom bivšem političaru, spomenutom u istraživačkom članku o navodnim pogubljenjima civila u Sisku u vrijeme rata. Neovisno o utemeljenosti same odluke o odgovornosti nakladnika, važno je spomenuti da je sud pri odmjeravanju visine odštete morao po Zakonu o javnom priopćavanju uzeti u obzir i nakladu lista. Ta odredba očito nije primijenjena, jer je dosuđeni iznos bio jednak odštetama koje su određivane redakcijama s desetak puta većom nakladom. List je na kraju spašen prikupljanjem dobrotvornih priloga. Tjednik Nacional spašavao se iz sličnih teškoća preregistracijom tvrtke, a Feral Tribune povećanjem cijene lista.

²⁶ Zamjenik zadarskog državnog odvjetnika ustao je god. 2004. tužbom za klevetu protiv gl. urednika zadarskog Novog lista N. Pavića pred Općinskim sudom u Šibeniku. U međuvremenu je KZ tako izmijenjen, da se njega više uopće nije moglo u tom slučaju optužiti, ali su i tužitelj (koji je pravosudni funkcionar) i sudac - iako KZ izričito propisuje obveznu primjenu blažega zakona - nastavili postupak po ukinutim propisima, što je blisko šikanoznom postupanju prema optuženom.

²⁷ God. 2002 Vijeće za medije HHO-a u svojoj je promemoriji upozorilo na te okolnosti Vrhovni sud RH. Smatrajući da bi se stanje moglo bitno poboljšati - osobito u (uvjerljivo najbrojnijim) civilnim sporovima radi zaštite ugleda - poštivanjem evropskih pravnih standarda pri primjeni postojećih zakona, Vijeće je predložilo Sudu da se o tome očituje načelnim pravnim gledištem i na taj način poboljša sudsku praksu. Sud se oglužio na taj zahtjev.

nisu dospjeli pokazati u sudskoj praksi), jer se sada po prvi puta u hrvatskom sudovanju tužitelj mora pomučiti da dokaže namjeru vrijeđanja, čime se znatno olakšava obrana novinara. No, izmjena čl. 203 bila je ipak samo relativno jednostavan zakonodavni zahvat, kojim se uopće ne dira u prikazane strukturalne nedostatke propisa u tom području. Hrvatsko novinarsko društvo i nakladnički krugovi, te pojedine nevladine udruge i stručnjaci za medijsko pravo zagovaraju stoga, kao najpoželjnije opće rješenje, dekriminalizaciju klevete u Hrvatskoj. Smatra se da bi se ugled i privatnost sasvim uspješno moglo štiti propisima civilnog prava. Ne bude li razumijevanja za tako krupnu modernizaciju, trebalo bi postići barem još ukidanje kazne zatvora za tu vrstu delikata. Poboljšanja bi se, dakako, mogla postići i uvođenjem važnih instituta (načela javnog interesa, postupanja u dobroj vjeri, ograničene zaštite privatnosti javnih osoba) - koje već sadrži Zakon o medijima i neki međunarodni ugovori koje je Hrvatska ratificirala - u kazneno pravo. I na kraju ali ne i najmanje važno: vrlo značajan napredak u usklađivanju slobode informiranja i zaštite ugleda i privatnosti mogao bi se postići uspostavljanjem autonomnog (samoregulativnog) sustava²⁸ propisivanja i kontrole profesionalno-etičkih normi u medijskoj branši. Što više, zasnivanjem samoregulativnog sustava bi se ne samo donekle kompenzirali načelno neizbježni nedostatci zakona i tržišta kao regulativnih instrumenata socijalne kvalitete medija, već bi se aktivirala i mnogo bolje artikulirala unutarnja etička snaga branše.

Geza Stantić, novinar, medijski analitičar i član Vijeća za medije Hrvatskog helsinškog odbora. © Media Online 2005. All rights reserved.

²⁸ Iako u Evropi danas u više od polovice zemalja funkcioniraju različiti samoregulativni modeli (Presserat, nacionalni ombudsman, redakcijski ombudsman), u Hrvatskoj za sada postoji samo neka vrsta embrija za takav sustav - naime Vijeće časti HND-a. Novinarski Kodeks, prema kojem Vijeće odlučuje, u znatnoj je mjeri usklađen s normama dobrog novinarstva u zemljama Staroga kontinenta, a u tri članka sadrži i dostatne odredbe o zaštiti ugleda i privatnosti. No, u toj djelatnosti - ni u utvrđivanju normi ni u njihovoj aplikaciji - ne sudjeluju nakladnici. U razvijenim medijskim zemljama taj je sustav podjednako oslonjen na oba socijalna partnera branše (vlasnike i novinare), a ponegdje su im priključeni i zagovornici interesa potrošača. Skupina aktivista iz Vijeća za medije HHO-a, Hrvatskog novinarskog društva, Udruge novinskih izdavača, Hrvatske udruge radija i novina, te sveučilišnih nastavnika tijekom 2004 god. razradila je samoregulativni model za Hrvatsku. Ideja uživa, doduše, dosta široku podršku i simpatije, ali će iziskivati još vrlo mnogo posla zbog različitih interesnih prijepora među socijalnim partnerima i njihove organizacijske fragmentiranosti.